

CÂMPUL LEXICAL AL NUMELOR DE RUDENIE ÎN ROMÂNĂ ȘI ALBANEZĂ

DANIELA CARMEN STOICA

Vocabularul referitor la numele de rudenie în albaneză prezintă numeroase concordanțe semantice, dar și etimologice, cu vocabularul rudeniei în aromână. Această lucrare are ca scop prezentarea acestui vocabular pornind de la clasificarea făcută de Angela Bidu-Vrănceanu în lucrarea *Câmpuri lexicale din limba română*, care are la bază coordonatele semantice: rudenie naturală/rudenie socială, linie directă/linie colaterală, coordonate în cadrul cărora se stabilesc opoziții de gen sau de sex¹.

1. RUDENIA NATURALĂ

1.1. Rudenia directă

Termenii referitori la rudenie naturală, în linie directă (generația ascendentă) sunt în albaneză *gjysh*, *gjyshe*. În dialectul din sudul Albaniei, cunoscut și sub numele de dialectul tosc, foarte des, în loc de *gjyshe* se folosește cuvântul *nenë*, care, de fapt, la origine înseamnă „mamă”. Și aromâna are o modalitate de lexicalizare diferită a acestor termeni, deoarece pentru „bunic” găsim atât *papū* cât și *giuș*. Echivalentele pentru „bunică” sunt chiar mult mai multe în aromână: *mumă*, *babă*, *omă* dar și *dadă*. În graiul fărșerot al aromânei se folosesc cu precădere *papū* și *dadă*.

Cuvintele *mamă*, *tată*, pe care româna le-a moștenit din latină, au corespondenți în albaneză pe *atë* și *emë*, de origine autohtonă, care foarte des, în limbajul familiar, sunt înlocuiți de *babë* (împrumutat din turcă), și de *mama*. În sfera rudeniei directe, un cuvânt important de origine latină este *prindër* (părinte), care, ca și în română (*părinți*), desemnează tatăl și mama, sau tații, mamele și strămoșii, dar nu rudele în general (frate, soră, unchi etc.) În aromână avem pentru „tată”, următorii termeni: *tată*, *patera* (împrumutat din greacă), iar pentru „mamă”, exemplele sunt și mai numeroase: *ată* (format foarte posibil sub influența masculinului albanez *atë*), *dadă*, *iată*, *îmă*, *mamă*, *mumă*, *mană* (împrumutat din

¹ Bidu-Vrănceanu 2008: 305–307.

greacă). Despre numărul mare de unități lexicale care desemnează noțiunea de „mamă” vorbește Theodor Capidan, în 1922, în studiul său *Raporturile albanoromâne*, menționând că întrebuițarea lui *atã* este atestată numai la aromânii originari din Albania, lucru care ar putea explica și originea lui albaneză: „*Atã* s.f. (pl. *ate*) este întrebuițat la aromânii din nord, la cei din Bitolia, Crușova, Perlepe, Veles etc. Aci cuvintele *mamã*, *mumã* lipsesc. Pentru acestea avem *atã* și *nao* din *nveastã nauã* la femeile mai tinere, și *dadã* ca termen general pentru «mamã» și, în special, pentru femeile bătrâne. În cazul din urmă, se mai zice și *dadã-mare*, în opoziție cu *dadã-ñicã*”².

Pentru „fiu” și „fiică” există în albaneză *bir*, *bije*, termeni frecvent înlocuiți în vorbire cu *djalë* (cu sensul de bazã „bãiat”) și *vajzë* sau *çupë* (în dialectul tosc), cu sensul de „fatã”. Această ambiguitate semanticã este caracteristicã și cuvintelor *ficior*, *featã*, în aromãnã. Aromãna are și corespondenții exacti pentru *fiu*, *fiicã*: *fi fũ*, *fi le* sau *ciuprã* (corespondentul lui *çupë* din dialectul tosc). Pentru termenul „copil” în albaneză avem *femijë*, iar în aromãnã *cilimean* (pentru copii cu vârstele cuprinse între 7 și 10 ani) sau *fumealĩ*. Interesantã este forma *kopil* în limba albanezã, care înseamnă „copil din flori”, iar în aromãnã pentru acest sens existã *ludũ*, (*ludã*) sau *cupilciũ* (sub influența albanezei). Pentru „nepot”, „nepoatã” în albaneză avem cuvintele *nip* și *mbesë*³, iar acestea, ca și în romãnã, pot fi folosite atãt pentru copiii copiilor (deci de bunici), cât și pentru copiii fraților/surorilor (deci de unchi/mãtuși). În aromãnã, perechea corespunzãtoare este reprezentatã de *nipot/nipoatã*, prezentând aceeași ambiguitate semanticã.

1.2. Rudenia colateralã

Spre deosebire de termenii pentru rudenia directã, care sunt în mare parte de origine autohtonã, numeroși termeni de rudenie colateralã sunt, în albanezã, de origine latinã, ca de exemplu *emtë* „mãtușã”, *ungj* „unchi”. Albaneza dispune de un numãr mult mai mare de termeni pentru acest tip de relații de rudenie decãt romãna, termeni care conțin nuanțe semantice importante. De exemplu, pentru „mãtușã” în albanezã existã și termenul *hallë* (împrumutat din turcã), care desemneazã sora tatãlui, și *teze*, sora mamei. De asemenea, existã și termenul *teto*, care poate desemna atãt sora mamei, cât și a tatãlui. Este importantã semnalarea lui deoarece îl gãsим și în aromãnã, alãturi de *mamã mare*, mãtușã cea mai în vârstã din partea tatãlui. De asemenea, pentru „unchi”, albaneza prezintã un numãr important de termeni, ca *dajë*, *xhaxha*, precum și *xhaxh* sau *lalë*, aceștia din urmã fiind folosiți în special de copii. Ca și termenul *teto*, termenul *xhaxh* (mai ales sub

² Capidan 1922:34.

³ Potrivit Cãtãlinei Vãtãșescu 2006, originea cuvintelor alb. *nip* și *mbesë* este controversatã. Astfel, Jokl și Çabej considerã cã e vorba de termeni autohtoni. Existã însã un numãr important de cercetãtori care susțin originea latinã a acestora (Meyer, Pellegrini).

forma articulată enclitic *xhaxhi*) are o sferă semantică mai extinsă, putându-se folosi, în general de către copii, ca un apelativ adresat unor bărbați mai mult sau mai puțin cunoscuți și cu care nu au neapărat o legătură de rudenie. În aromână, termenul corespondent pentru „unchi” este *lală*. Pe de altă parte, există și cuvântul *tata mare*, care desemnează unchiul cel mai în vârstă din partea tatălui⁴.

Pentru „frate” și „soră”, albaneza are termenii autohtoni *vëlla* și *motër*, în schimb în aromână apar termenii de origine latină, *frati* și *soră* (*sorū*). Pentru sora mai mare, aromâna folosește termenul *dodă*.

Termeni pentru *văr* și *vară* (*verișoară*). Cuvântul *kushëri* din albaneză a fost moștenit din latină (lat. *consobrinus*), el existând și în aromână (*cusurin*). Dacoromâna și aromâna au păstrat din latină adjectivul *verus* (dacorom. *văr*, arom. *ver*). În albaneză, *kushëri* (sing.), *kushërinj* (pl.) este utilizat și cu sensul de „rudă/rude de sânge”.

2. RUDENIA SOCIALĂ

2.1. Rudenia prin alianță

Termenii care desemnează tipuri de relații de rudenie prin alianță sunt diverși atât în română, cât și în albaneză, mulți dintre aceștia fiind de origine latină. Pentru „soț”, „soție” există în albaneză *shoq*, *i shoqi*, *e shoqja*, urmașii cuvintelor latine *socius*, *socia*, care au dezvoltat, pe lângă sensul de „tovarăș”, „tovarășă” și pe acela de „soț”, „soție”⁵. Cu toate acestea, în limba vorbită, în loc de *i shoqi* se folosește destul de frecvent *burri*, al cărui sens de bază este „bărbat”, iar în loc de *e shoqja* se folosește *gruaja*, care are sensul de bază „femeie”. Pe lângă aceste forme, albaneza mai are și cuvintele *bashkëshort* și *bashkëshorte*, care aparțin limbii literare. În aromână, pentru „soț” există termenul *bărbat*, iar pentru „soție”, există atât *nveastă*, cât și *mullari*, care înseamnă atât „soție” cât și „femeie”. Adăugăm faptul că și în aromână există termenii *soț*, *soață*, dar ei au numai sensul de „tovarăș”, „tovarășă”⁶.

Atât în albaneză cât și în română se continuă termenii latini *cognatus*: *cumnat* în română, *kunat* în albaneză și *consocer*: *cuscru* (*cuscră*) în română, *krushk* (*krushkë*) în albaneză. Albaneza dispune și de alți termeni, ca de pildă *baxhanak*, care exprimă legătura de rudenie stabilită între soții a două surori. Același tip de legătură este exprimată și de termenul *bağanac* din aromână, împrumutat din turcă. În aromână acesta desemnează și „rudenia stabilită între soții a două verișoare

⁴ Cf. Șerbănescu 2007: 207.

⁵ Vătășescu 2006: 110.

⁶ Vezi și Neiescu 1997: 184–185.

primare”⁷. Tot în aromână, pentru „cumnată”, găsim și termenul *sinfadhă*, împrumutat din greacă.

Trebuie menționat că în albaneză termenul *krushk* a ajuns să numească orice rudă prin alianță, așa cum *kushëri* a devenit termenul generic pentru rudele de sânge. În dialectul aromân, *cuscru* are o semantică apropiată de cea a termenului din albaneză, însemnând „tatăl, mama, rudele apropiate din partea soțului ori ale soției sau orice rudă prin alianță”.

Pentru „mamă vitregă” și „tată vitreg” albaneza a păstrat termenii *njerkë* și *njerk* din latinescul *noverca*, pe care îi găsim și în aromână: *nearcă* și *nerc*. În albaneză există și cuvântul (cu valoare morfologică de substantiv) *vitërk*, având doar sensul de „tată vitreg”, care continuă latinescul *vitricus*, care în dacoromână a dat naștere adjectivului *vitreg*, dar care, spre deosebire de cuvântul din albaneză, poate fi combinat atât cu *tata*, cât și cu *mama*, *fiul* (*copilul*).

2.2. Rudenia spirituală

În ceea ce privește rudenia spirituală, Cătălina Vătășescu remarcă o serie de concordante interesante între albaneză și română. Trebuie să remarcăm prezența în cele două limbi a cuvintelor latinești însemnând „a boteza” și „a se căsători”. Totuși, dacă în albaneză, cuvântul *martoj* se referă atât la bărbat, cât și la femeie, în română *a (se) mărita* se referă exclusiv la femeie, iar *a (se) însura*, se referă exclusiv la bărbat.

Cuvântului românesc *a cununa* îi corespunde în albaneză un derivat de la substantivului *kurorë* „coroană”, și anume *kurorëzj* (*kurorëzohem*), ca și expresia *vej kurorë* „a pune cununii”, ambele cu antonimul format cu prefixul ç-: *çkurorëzj* (*çkurorëzohem*) „a divorța, a se despărți legal, la judecătorie”, termen folosit indiferent de religia căreia îi aparțin soții care se despart, care pot fi și musulmani. Interesant este că, și atunci când un cuplu musulman se căsătorește, cuvintele sau expresiile care se folosesc sunt aceleași ca în cazul unui cuplu creștin: *kurorëzj* (*kurorëzohem*) sau *vej kurorë*. Tot în această sferă semantică, în albaneză există și expresii de tipul *kurora e parë* cu sensul de „prima căsătorie, prima nevastă” sau *grua/burrë me (pa) kurorë*, semnificând „soție/soț cu (fără) cununie”.

În acest context, trebuie adăugată și concordanța dintre termenii pe care româna și albaneza îi au pentru „logodnă”. Este vorba de doi termeni latinești, integrați în vocabularul religios al albanezei și românei, care au o evoluție semantică specifică și identică în cele două limbi: lat. *fides* > alb. *fe* și lat. *credentia* > rom. *credință* stau la baza verbelor derivate *fejoj* (*fejohem*) în albaneză și *a încredința*, în română, care au sensul de „a logodi” („a se logodi”). În aromână s-a împrumutat din greacă, *isusescu*.

Această prezentare a termenilor referitori la înrudirea spirituală oferă cadrul pentru prezentarea vocabularului privitor la relațiile care se stabilesc între naș și

⁷ Șerbănescu 2007: 207.

fin, ca și relațiile dintre rudele tinerilor căsătoriți. Persoana aleasă pentru a asista fie un copil la botez, fie o tânără pereche la căsătorie este desemnată în albaneză și în română prin urmașii cuvântului latinesc *nonnus*. Proveniența acestui cuvânt din vocabularul bisericesc explică oarecum sensul cuvintelor din română și albaneză. Spre deosebire de română, în albaneză nu există forme specializate în funcție de referent. Astfel, „naș de botez” și „nun de căsătorie” poartă în albaneză același nume: *nun* (m.), *nuna* (f.). În dacoromână, forma moștenită *nun* s-a specializat pentru a desemna pe cel care asistă tinerii căsătoriți la cununie, iar forma derivată *nunaș* (naș) desemnează în primul rând pe cel care asistă la botezul unui copil și numai în al doilea rând pe cel care participă ca părinte spiritual la cununia unei tinere perechi⁸. În aromână nu avem decât perechea *nunū–nună*, pentru ambele sensuri. Derivatele colective *nunëri* în albaneză, *nășie* în dacoromână și *nuni/le* în aromână au sensul comun de „calitatea de a fi naș”, cu sensuri secundare în albaneză, unde înseamnă „totalitatea nașilor, toți nașii împreună”, și în dacoromână, unde înseamnă „legătura de rudenie spirituală între toți finii aceluiași naș”⁹.

O altă diferență importantă care trebuie semnalată între română și albaneză este cea existentă între referenții termenilor rom. *fin* (*fi/lin* în aromână) și alb. *fijan*, *famull*, din lat. **filiānus*, *famulus*. Cuvântul românesc *fin* se referă atât la copilul pe care îl botează nașul, cât și la fiecare dintre cei doi miri uniți prin cununie. Albaneza utilizează atât *fijan* cât și *famull* pentru a desemna exclusiv copilul care este botezat. Tinerii cununați sunt numiți *dhëndër* (mire) și *nuse* (mireasă). Albaneza nu are, așadar, nume speciale pentru a exprima legătura tinerilor căsătoriți în raport cu nașul. Dicționarele limbii albaneze precizează împrejurările în care un naș poate avea un fin: la botez, în timpul ceremoniei de tăiere a părului, tradițională în vechea societate albaneză, și la prima comuniune (în cazul albanezilor catolici). Trebuie, de asemenea, menționat că alb. *fijan* are o răspândire dialectală limitată la dialectul gheg din nordul Albaniei. *Famull* este cuvântul cu răspândire mai largă. Privitor la cuvântul *nuse*, semnalăm faptul că în albaneză el poate avea și sensul de „soție” în raport cu soțul, dar și de „noră”, în relație cu socrul sau soacra, iar *dhëndër* are sensul atât de „mire” cât și de „ginere”, în relație cu părinții soției. În aromână avem cuvintele de origine latină, *norus* și *gener*: *noră*, *dziniri*, cu același sens ca în dacoromână, *noră* și *ginere* desemnând relația soției cu părinții soțului, respectiv a soțului cu părinții soției. Pentru „mire”, „mireasă”, corespondenții sunt *gambro* (împrumutat din greacă) și *nveastă*.

Privitor la termenii *cumătru*, *cumătră* în dacoromână și respectiv *kumtër*, în albaneză, se pare că aceștia continuă latinescul *commater*. Potrivit specialiștilor, forma de masculin *cumătru* provine de la forma de feminin¹⁰. Termenii desemnează

⁸ *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei, 1965.

⁹ Stahl 1958–1965: 133, 145.

¹⁰ I. Coteanu, M. Sala 1987: 104–105 și Mihăescu 1993: 443–493.

nașul și nașa în relație cu părinții copilului botezat. După Çabej¹¹ cuvântul alb. *kumtër* s-ar fi format în același mod ca și românescul *cumătru*. Spre deosebire de română, în albaneză nu mai există forma originală de feminin, iar cuvântul *kumtër* este unul dintre numele date nașului care asistă la botez. În română termenii *cumătru*, *cumătră* sunt folosiți de părinți pentru a se adresa nașei sau nașului copilului lor (fie de botez, fie de cununie). În aromână termenii *cumătru*, *cumătră* nu există.

3. CONCLUZII

În acest articol am pus în evidență asemănările, dar și deosebirile la nivel semantic dintre termenii referitori la rudenie în română și albaneză. Așa cum am arătat, în albaneză există un număr surprinzător de mare de termeni de origine latină aparținând acestui câmp semantic, dar care au avut evoluții atât convergente cât și divergente, de conservare a sensurilor de origine, de îmbogățire semantică sau de dispariție a anumitor sensuri. Astfel, acești termeni acoperă o realitate în parte diferită în albaneză față de română. O serie de termeni comuni au referenți diferiți. „Gradele de rudenie există ca atare în limbile respective, deși, pentru denumirea lor, vorbitorii recurg în mod diferit la cuvinte și realizează decupaje diferite în continuumul realității”¹². Putem afirma că albaneza și aromâna, datorită numeroaselor contacte lingvistice (cu limbile greacă, turcă) și în special datorită bilingvismului, prezintă numeroase împrumuturi reciproce, dar și din limbile cu care au intrat în contact, precum și evoluții semantice asemănătoare în cazul unor termeni de rudenie.

Tabel

Rudenie naturală			dacoromână		albaneză		aromână	
/linie directă/	/ generație ascendentă/	gr. 2	bunic	bunică	gjysh	gjyshe	pap gjuș	mumă maie babă omă dadă
		gr. 1	tată	mamă	atë baba	emë mama	tată patera	mamă ată dadă iată imă mană
	/ generație zero/		<i>ego</i>					

¹¹ Apud Vătășescu 2006: 111.

¹² Șerbănescu 2007: 207.

Rudenie naturală			dacoromână		albaneză		aromână	
	generație descendentă/	gr. 1.	fiu	fiică	bir djalë	bije vajzë çupë (dialectal)	ficior hi'lu	feată hi'li ciupră
		gr. 2	nepot	nepoată	nip	mbesë	nipot	nipoată
		gr. 3	strănepot	strănepoată	stërnip	stërmbesë	–	–
/linie colaterală/	/generație ascendentă/	gr. 1	unchi	matușă	emtë hallë (sora tatălui) tezë (sora mamei) teto	ungj dajë xhaxha xhaxhi lalë	lală tată mare (unchiul cel mai în vârstă din partea tatălui)	tetă mamă mare (mătușă cea mai în vârstă din partea tatălui)
	/generație zero/	gr. 1	frate	soră	vëlla	motër	frati	soră (sorū)
		gr. 2	văr	vară	kushëri (la plural: totalitatea rudelor de sânge)	kushërirë	ver cusurin	veară cusurină
/generație descendentă/	gr. 1	nepot	nepoată	nip	mbesë	nipot	nipoată	

Anexă

Rudenie socială		dacoromână		albaneză		aromână		
/linie directă/	/generație ascendentă/	socru	soacră	vjerr	vjerrë	socru	soacră	
	/generație zero/	/înainte de căsătorie/	logodnic	logodnică	i fejuari	e fejuara	isusit	isusită
		/în momentul căsătoriei/	mire	mireasă	dhëndër	nuse	gambro	nveastă
		/în timpul căsătoriei/	soț	soție nevestă	bashkëshort burri	bashkëshorte gruaja nusja	bărbat	nveastă mul'ari
		/după căsătorie/	văduv	văduvă	ve	e ve	veduū	veduă
		divorțat	divorțată	i ndarë i divorcuar	e ndarë e divorcuar	alāsāt	alāsātă	

Rudenie socială			dacoromână		albaneză		aromână	
/linie indirectă/	/ generație ascendentă/	/părinții soților unii față de alții/	cuscru	cuscră	krushk (la plural: totalitatea rudelor prin alianță)	krushkë	cuscru	cuscră
	/ generație descendentă/	/soțul (soția) față de părinții celuilalt/	ginere	noră	dhëndër	nuse	dziniri	noră
	/ generație zero/	/frații (surorile) soțului (soției)/	cumnat	cumnată	kunat baxhanak (soții surorilor unii față de alții)	kunatë	cumnat bağanac (soții surorilor verișoarelor primare unii față de alții)	cumnată
	/ generație ascendentă/	/Persoana care cunună un cuplu/ /persoana care botează un copil	nun naș	nună nașă	nun	nuna	nun	nună
	/ generație zero/	Tinerii cununați față de nuni/ copiii botezați față de nași	fîn	fină	fijan, famull /copilul botezat/	-	h'lin	h'lină

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrănceanu, Angela, 2008, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București.
- Capidan, Th., 1922, *Raporturile albano-române*, extras din *Dacoromania*, II, Cluj.
- Bello, Dhimitri, 2004, *Lidhja Gjuhësore Ballkanike*, în *Buletini Shkencor*, i Universitetit „Fan S. Noli”, Korçë, nr. 6.
- Brâncuș, Gr., 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
- Brâncuș, Gr., 1993, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București.
- Çabej, Eqrem, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, Tirana, I, 1982; II, 1976; III, 1987. *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969.
- Coteanu, I., Sala, M., 1987, *Etimologia și limba română. Principii, probleme*, București.
- Mihăescu, H., 1993, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București.
- Neiescu, P., 1997, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania și din fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, București.
- Orel, Vl., 1998, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden, Boston, Köln.
- Papahagi, T., 1974, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. a II-a, București.
- Rusu, I. I. 1970, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București.
- Saramandu, N., 2004, *Romanitatea orientală*, București.
- Scurtu, A., 1966, *Termeni de înrudire în limba română*, București.
- Stahl, H. H., 1958–1965, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București.
- Șerbănescu, A., 2007, *Cum gândesc și vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor*, Iași.
- Vătășescu, Cătălina, 2006, *Studii româno-albaneze. Note semantice și etimologice*, București.

THE VOCABULARY REFERRING TO KINSHIP IN ROMANIAN AND ALBANIAN

ABSTRACT

The vocabulary referring to kinship in Albanian contains many semantic and etymological concordances with those in Romanian and Aromanian. This paper aims at presenting this vocabulary in Albanian, Romanian and Aromanian starting from the classification made by Angela Bidu-Vrănceanu in her work *Câmpuri lexicale din limba română*, which is based on the following semantic coordinates: “natural kinship”/“social kinship”, “direct lineage”/ “collateral lineage”. Within each of these coordinates, oppositions of “gender/sex” are established.

Universitatea “Fan S. Noli”
Korçë, Albania